

1. אמת ליעקב במדבר פרק ט פסוק ח (פרשת בהעלותך).

וַיֹּאמֶר לָהֶם מֹשֶׁה עֲמְדוּ וְאִשְׁמְעָה וְגו' 5 (ח).

פירש"י וז"ל: אמר להם עמדו ואשמעה כתלמיד המובטח לשמוע מפי רבו אשר ילוד אשה שכך מובטח שכל זמן שהיה רוצה היה מדבר עם השכינה עכ"ל. נראה שכאן ביארה לנו התורה את ההבדל היסודי שבין משה ובין שאר הנביאים, וכמבואר ברמב"ם [פ"ז מיסודי התורה הל"ו] שרק משה רבינו זכה למדרגה זו בו יכול הוא לדבר עם השי"ת בכל עת שרוצה, אבל שאר הנביאים צריכים להמתין לשכינה שתשרה עליהם ואין זה תלוי בבקשתם וברצונם.

והנה בתמורה [דף ט"ז ע"א] איתא בזה"ל: בשעה שנפטר משה רבינו לגן עדן א"ל ליהושע שאל ממני כל ספיקות שיש לך א"ל רבי כלום הנחתך שעה אחת והלכתי למקום אחר לא כך כתבת בי ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל מיד תשש כחו של יהושע ונשתכחו ממנו ג' הלכות ונולדו לו ז' מאות ספיקות ועמדו כל ישראל להרגו אמר לו הקדוש ברוך הוא לומר לך אי אפשר וכו'. ויש להבין, הא לכאורה יהושע צדק בדבריו, ואילו היה יהושע אומר למשה - תלמידך אני, ומימך אני שותה, אמור נא לי מה שאני חסר, מה באמת היה משה אומר ליהושע - הא כבר מסר לו את כל התורה כולה?

אמנם נראה שאף שיהושע למד את כל התורה מפי משה, מכל מקום כלל אחד בהלכה לא למד ממנו, והיינו הכלל שמסרו לנו חז"ל [שבת דף קי"ב ע"ב]: אם הראשונים בני מלאכים אנו בני אנשים ואם ראשונים בני אנשים אנו כחמורים וכו', והיינו שכאן היה משה מלמדו הכלל הגדול של חתימת התקופות, ועכשיו כשהגיע זמנו של משה ליפטר לגן עדן נגמרה תקופת "משה קיבל תורה מסיני" ומתחילה תקופת "ונתנה ליהושע", והרי זה כבר תקופה חדשה וכבר חל הכלל של אם הראשונים בני מלאכים וכו'. וכדי להמחיש ולהדגיש לו הלימוד הזה, נשתכחו ממנו שלש מאות הלכות ונולדו לו שבע מאות ספיקות, וכשביקש להחזירם אמר לו הקדוש ברוך הוא: לומר לך אי אפשר, כלומר עכשיו שנחתמה תקופת משה שוב תורה לאו בשמים היא ושוב אין אני יכול למסור לך ההלכות כל זמן שאתה מבקש, והיינו שמשה היה יכול לומר עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם, אבל יהושע כבר אינו יכול לעשות כן, והרי שוב אין הוא במדרגתו של משה.

והנה הכלל הזה של אם הראשונים בני מלאכים וכו' אין הוא מליצה בעלמא, אלא כל יסודות פסיקת ההלכה נבנים עליו, והיינו שבכל פעם שהגמרא מקשה על איזה אמורא מכח איזה ברייתא - זהו רק משום הכלל הזה של אם הראשונים וכו', והיינו שכשנחתמה איזו התקופה שוב אי אפשר לבעלי התקופה הבאה לאחר מכאן לחלוק עליהם - כי הרי הם במדרגה פחותה מהם. וחילוק התקופות נעשה על ידי גדול התקופה שחי בסוף התקופה ואסף וקיבץ את כל ההלכות שנתחדשו ונאמרו בתקופה ההיא, וזה מה שמוסר לנו התנא בריש אבות, שישנה תקופת משה, ויהושע, וזקנים, ונביאים ואנשי כנסת הגדולה, ואח"כ ישנה תקופת תנאים ואמוראים וגאונים וראשונים ואחרונים עד חתימת השולחן ערוך, כי קיבוץ ההלכות מורה על סוף התקופה, ולכן גמר תקופת משה הוא עם חתימת החומש, ותקופת יהושע נגמרת עם ספר יהושע⁶, ותקופת הזקנים, שהם השופטים⁷, נגמרת עם ספר שופטים, ולכן כתב שמואל ספר זה לבד ולא חיברו עם ספר שמואל, שזהו הוא כבר תקופת הנביאים, וכן הלאה. ובנקודה זו טעה יהושע, כי הוא סבר שמכיון שהוא לא מש מאהליו של משה ולמד ממנו כל התורה א"כ שוב אין חילוק בינו לבין משה, ולכן חשב שאין לו שוב מה לשמוע ממושה, ולכן נשתכחו ממנו ההלכות, וכשבא להחזירם אמר לו הקדוש ברוך הוא: לומר לך אי אפשר, כלומר, כבר נגמרה התקופה הזאת של "עמדו ואשמעה", שוב אין לך ברירה אחרת אלא לצאת ולטורדן במלחמה⁸, ודו"ק היטב בכל זה ואין להקשות דמדוע נחשב זה כתביעה על יהושע - דהרי מאין לו לידע דבר זה, וא"כ מה העוולה שבתשובתו למשה, דביאור הדבר הוא כמו שמצינו במסכת חגיגה [דף ג' ע"א]: מעשה בר' יוחנן ב"ב ורבי אלעזר בן חסמא שהלכו להקביל פני רבי יהושע בפקיעין א"ל מה חידוש היה בבית המדרש היום אמרו לו תלמידך אנו ומימך אנו שותין א"ל אעפ"כ אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש וכו', הרי שרואים אנחנו שיש איזה דין של כבוד הרב לומר לו שתלמידך אנו ואתה בודאי יודע מה אנו חסרים, וכמו"כ הכא היה ליהושע לענות למשה: תלמידך אני ואתה בודאי יודע מה אני חסר, ואז היה משה מלמד אותו את הכלל הזה, אלא מכיון שלא עשה יהושע כן - אז הוצרך הקדוש ברוך הוא ללמד אותו את הכלל הזה על ידי שנשכחו ממנו ג' מאות הלכות כו' עד שרצו בני ישראל להורגו, ודו"ק⁹

ד. "בצדק תשפוט עמיתך"³. איתא בפוסקים, שהדיון לכף זכות הוא כפי מידת ה"עמיתך". אם יש מעשה של חצי וחצי, נוטה בשוה לזכות או לחוב, אם האדם הוא בינוני, דנים לזכות. אבל אם האדם רשע דנים לחוב אפילו אם רוב צדדים נוטים לזכות. ואילו על תלמיד חכם אם ראית שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום שבודאי עשה תשובה⁵. וכל שכן בלא נראה אצלו עבירה, ואפילו רוב צדדים נוטים לחובה, אם תלמיד חכם הוא דנהו לכף זכות. כלומר, יש מהלך האיך לדון מעשה שאינו ברור ביד האדם הרואה אותו אם הוא חובה או זכות.

ה. והנה גם בדיני שמים מצינו דיון לכף זכות. הדן את חברו לכף זכות דנים אותו משמים לזכות⁶. אבל מי איכא ספיקא קמי שמיא? הלוא דיון לכף זכות בא בשעה שיש ספקות במעשה האדם, ואצל שמים אין ספקות. אלא שבעוד שבדיני אדם נאמר דיון זה לענין ספיקות, בדיני שמים נוגע הוא לענין תערובות. כי האדם נמצא במצב של תערובות טוב ורע. וגם מעשה טוב יתכן שמעורב בו צד חובה. למשל: אם יש לאדם תענית חלום בשבת הותר לו להתענות בשבת, אבל צריך למיתב תענית לתעניתו⁷. כלומר, אף על פי שעשה כהוגן מכל מקום צריך כפרה. יש כאן תערובות של חוב וזכות. אמנם בחובת האברים הרי תערובת כזו תופעה נדירה היא. מה שאין כן, בחובת הלבבות, שאין תנועה בלעדי התערובות. "עקוב הלב מכל"⁸, מכל הסיבוכים שיש בעולם, מעורפל הוא הלב ביותר. עירוב של "לשמה" ו"שלא לשמה" באותו מעשה ממש. ולכן, יש מקום לדון לכף זכות, שכשיש צדדי חובה וזכות בכוונת הלב במעשה ידוע, יש מקום לדון לכף זכות. דהיינו כשדן את כלל המעשה יתגבר צד הטוב של הלשמה, ויסתכל עליו כעל מעשה שלשמה. לכן גם בדיני שמים בא הוא הדיון לכף זכות בהתאם למדרגת האיש, בינוני, או צדיק וכו', וכפי ה"סתמא" של זה האדם. עיקרים. על יחוד גבואת משה יסודו בפרשת בהעלותך ששם נאמר "ומדוע לא יראתם לדבר בעבדי במשה"¹⁰ ונמנה שם יחוד מעלות משה: "פה אל פה אדבר בו", "תמונת השם יביט, בכל ביתי נאמן הוא וגו'". ותימה גדולה היא: האם גדולתו ויחודו של משה היא נתינת טעם לא לדבר עליו לשון הרע? וכי דוקא בקשר עם זה מפרטים מעלותיו. אתמהה. והלוא על כל בן אדם אסור לדבר לשון הרע. ובפרשה זו, היתה עובדא של דיבור לשון הרע על משה על דבר אשה כושית אשר לקח. אלא ששני סוגי לשון הרע ישנם: (א) דיבור בגנותו של אדם, שהוא אסור על כל אדם, יהיה מי שיהיה, אם לא לחשבון תועלת וכו'. (ב) חוסר דיון לכף זכות, שאם במקום שמחוייבים לדון לזכות אין עושים כן, נסתעף דבר זה לתוך חלקי איסור לשון הרע. שדיון לחוב הוא חלק מהאיסור דדיבור בגנות האדם. ודיבור הלשון הרע של מרים אינו אלא בבחינה השניה של לשון הרע¹¹. ועל זה באה הטענה: "ומדוע לא יראתם לדבר בעבדי במשה". כלומר במדרגתו של משה לא היה שום מקום לדון לחוב אלא אפילו כל הצדדים נוטים לחוב דנים לזכות, ואין כאן חשבון והיתר של תועלת, שכל זה אינו נוגע אלא לסוג הראשון של לשון הרע. ומרים, אילו דברה על אדם אחר לא היה בזה שום חטא כלל וכלל רק שכלפי משה היה חיוב לדון לזכות במעשה זה, אפילו אם נראה כולו לחובה. וזה שפרטו עליו על משה כאן: "בכל ביתי נאמן הוא". ואין לחשוד בו שלחובה עשה, אלא שעומד בשיא הדיון לכף זכות.